

Programnotat

Kunst og sosiale fellesskap (2021–2023)

«Kunst og sosiale fellesskap» er et forskningsprogram som skal stimulere til forskning om kunstens sosiale betydning og virkemåter. Programmet dreier seg særlig om kunstens forhold til fellesskap som fenomen, begrep og kulturpolitisk verdi.

Første fase av «Kunst og sosiale fellesskap» blir gjennomført i perioden 2018–2021 og har frembrakt ny kunnskap om hvordan kunst i Norden utfolder seg innenfor, og selv bidrar til å etablere og vedlikeholde, fellesskap. Nå utlyses midler til nye forskningsprosjekter innenfor programmets rammer. Humanistiske og samfunnsvitenskapelige forskere inviteres til å identifisere og utforske problemstillinger som kan utvide vår forståelse av hvilken betydning fellesskap, og forestillinger om fellesskap, har i kulturpolitikk og kunst.

Mål for programmet

Forskningsprogrammet har to mål. For det første å få fram kunnskap om endringer og strid knyttet til fellesskap. Denne kunnskapen kan gjelde fellesskap både som begrep og verdi i kulturpolitikken og i den kulturpolitiske debatten. I denne sammenhengen er det ønskelig å undersøke kulturpolitikkenes skiftende begrunnelser, verdier og underliggende forutsetninger. For det andre er det et mål å frembringe kunnskap om hvordan fellesskapsforståelser tilegnes, endres og bestrides innenfor de strukturene kunsten er en del av, det vil si innenfor kunstfeltets institusjoner, maktstrukturer og verdisystemer.

Mens første fase av programmet frembrakte kunnskap om hvordan fellesskap oppstår, forandres og utfoldes i konkrete kunstneriske sammenhenger, anlegger andre fase et større samfunnsmessig og historisk perspektiv. Nå legges vekten på fellesskap som kulturell verdi i kulturpolitikken og i kunsten som samfunnsområde. Dette innebærer at oppmerksomheten rettes mot mer varige fellesskapsstrukturer, for eksempel i betydningen samhold, integrasjon og identifikasjon. Perspektiver på kunstneriske praksiser som inngår i eller som bidrar til å etablere mer situasjonsbetingede eller flyktige fellesskap, er ikke utelukket, men et vesentlig anliggende vil da måtte være å demonstrere hvordan disse fellesskapene er forbundet med eller inngår i varige fellesskapsstrukturer og hva dette innebærer. Videre skal programmet undersøke *ideer* om slike varige fellesskap som sirkulerer i kulturpolitikken og i kunst- og kulturoffentligheten. Derfor viser programnotatet til *forståelser av, forestillinger eller begreper* om fellesskap.

Programmet er åpent for humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagfelt. Tverrfaglige prosjekter ønskes velkommen. Det forventes at forskningsbidragene har et analytisk og reflektert forhold til programmets sentrale begreper. Det fordrer klar forståelse og eksplisitt integrasjon av begrepet i prosjektenes metodiske og teoretiske terminologi.

Bakgrunn

Kulturpolitikk og fellesskap

I dag er det et kulturpolitisk mål i Norge at kunst og kultur skal bidra til å bygge fellesskap. I stortingsmeldingen *Kulturens kraft* (2018) forventes det at kunsten samler mennesker «på tvers av sosiale, politiske og kulturelle skillelinjer» og styrker samhold og integrering. At kulturpolitikken begrunnes med kunsten og kulturens betydning for fellesskapet, er vel å merke ikke nytt. Det nye er heller at meningsinnholdet i begrepet fellesskap er blitt mer flertydig og komplekst.

Historisk har det vi i dag kaller kulturpolitikk, ofte blitt legitimert ved å vise til kunstens sosiale virkninger. I enevoldstiden skulle kulturpolitikken styrke konge- og kirkemakten, på 1800-tallet skulle den bidra til å bygge en nasjon og en stat. I mellomkrigstiden ble kulturpolitikk knyttet til ulike partiinteresser, og siden har ulike oppfatninger om kulturpolitikken formål, med både partikularistiske og universalistiske begrunnelser, gjort seg gjeldende og bidratt til konflikter. Slik har kulturpolitikken historisk vært tuftet på flere og til dels motstridende sosiale interesser og fellesskap.

I etterkrigstiden økte den tverrpolitiske oppslutningen om at det offentlige hadde et ansvar for å støtte kunsten. Kulturlivets institusjoner ble bygget ut, og med etableringen av blant annet Riksteateret, Riksgalleriet og Rikskonsertene i Norge skulle kunst nå ut til hele landet. Samtidig skulle folket samles, opplyses og oppdras gjennom allmennkringkastingens formidling av vestlig og nasjonal kultur. Kultur var blitt en del av velferdspolitikken, og kunst ble ansett som et velferdsgode. En slik tenkning lå til grunn da en omfattende og enhetlig norsk kulturpolitikk tok form på 1960-tallet, som svar på den voksende importen av utenlandsk populærkultur: Befolkningen skulle sikres tilgang til *norsk* kunst.

I Danmark ble Kulturministeriet opprettet i 1961 som en dynamo for utviklingen av en ny velferdsstatlig kulturpolitikk. I første omgang ble denne politikken utmyntet til nye lover og kulturinstitusjoner rundt om i landet. Kulturpolitikken i Danmark og Norge ble lagt innenfor likeartede rammer – blant annet som følge av mellomstatlige, ikke minst nordiske, initiativer og samarbeid. Vekten ble lagt på direkte økonomisk kunstnerstøtte, kunstnerisk kvalitet som overordnet tildelingskriterium og sikring av kunstnerisk autonomi ved hjelp av prinsippet om såkalt armlengdes avstand mellom kunst og politikk.

Med 1970-årenes utvidede kulturbegrep kom en ny vending i kulturpolitikkenes prioriteringer. De ble utvidet fra å gjelde det nasjonale til i større grad å omfatte det lokale. Kunst og kultur skulle ikke lenger representeres av en elite, men være for og av hele folket. Forestillingen om det «kulturelle demokratiet» bidro til å skifte fokus fra dannelse og formidling til prosess og deltakelse. I den forstand ble kunst og kultur – på tvers av kunstformene arkitektur, billedkunst, film, kunsthåndverk og design, litteratur, musikk og scenekunst – enda dypere integrert i velferdstenkningen: Befolkningen skulle ikke bare nyte godt av kunst og kultur, men i fellesskap dels også stå for *frembringelsen* av denne.

Det påfølgende tiåret ble de offentlige pengestrømmene til kunst og kultur i Norge i økende grad vendt fra sentrum til periferi. En styrking av kommunenes kulturadministrasjon og nye lokale kulturbygg og kunstinstitusjoner var motivert av et ønske om desentralisering, demokratisering og egenaktivitet. Selv om kunst og kultur fortsatt ble forstått som en velferdsoppgave, innvarslet 1980-tallets kulturmeldinger en ny tro på at kulturinstitusjonene kunne finne andre finansieringskilder enn de offentlige. Kringkastingsmonopolene ble opphevet, og kommersielle radio- og TV-kanaler ble sluppet til. Kulturpolitikken var i ferd med å bli mer markedsorientert. En lignende utvikling fant sted i Danmark, riktignok noe senere, og i kraft av økende bidrag fra private fond til finansieringen av kultur.

Velferdsstaten har forblitt kulturpolitikkenes institusjonelle ramme. Men i den offisielle kulturpolitiske retorikken er betydningen av kunst og kultur som et velferdsgode tonet ned. Siden 1990-tallet har vekten i økende grad blitt lagt på kunst som en næring som betjener et marked. Ifølge rapporten *Kunsten som forum* (2017) blir også velferdsstaten oftere oppfattet som en serviceyter som virker etter markedets logikk. Hvordan markedets rasjonalitet og mekanismer påvirker kunstens relasjoner til fellesskapene, er derfor et stadig mer påtrengende spørsmål.

Kunst og fellesskap

I både Norge og Danmark er kunst og kultur tilført ressurser og institusjonell støtte gjennom nasjonale kulturpolitiske satsinger. Disse har blant annet vært begrunnet med politiske ønsker om å styrke de kulturelle tradisjonene og de relativt små språkfellesskapene i nordiske land. Men deler av kunstverdenen har ofte hatt et ambivalent eller kritisk forhold til nasjonale kulturpolitiske føringer. Mange bidrag innen kunsten legger vekt på globale sammenhenger og relaterer seg vel så mye til internasjonale strømninger og nettverk som til nasjonale. Det har dermed lenge eksistert et visst spenningsforhold mellom kulturpolitikken og deler av kunstverdenen. De siste tiårene er dette blitt tydeliggjort gjennom kunstforståelser som er uttalt kritiske til etablerte nasjonale rammer, ikke minst postkolonial teori.

Hva kulturpolitikken forstår med fellesskap, er i dag et mer åpent spørsmål enn tidligere. I et flerkulturelt og mangfoldig, i noen henseende også konfliktfylt, Norden er det ikke gitt hvilket eller hvilke fellesskap politikken forholder og henvender seg til. Forestillingen om at fellesskapet under statens vinger representerer en kulturell enhet, står også svakere enn før i kunstverdenen og i samfunnet for øvrig.

Migrasjon, globalisering, nye internasjonale arenaer og transkulturelle forbindelser – alt dette omgir og virker inn på kunsten, samtidig som kunsten selv er medskaper i disse prosessene. Denne situasjonen bidrar til at det tradisjonelle, geografiske samsvaret mellom det nasjonale og det kulturelle fellesskapet forrykkes, påpekes det i *Kunsten som forum*.

Dette åpner et rom for nye teoretiske tilnærminger til kunst. Blant annet er det etterlyst perspektiver som kan gripe transnasjonale eller «translokale» historier og forbindelser på tvers av geografiske, nasjonale og disiplinære grenser. Mange kunstnere i Norge, Danmark og Norden for øvrig har de siste årene også forsøkt å gi plass til stemmer og erfaringer som lenge har vært marginalisert i offentligheten. I senere tid er det reist flere debatter om representasjon, kolonialisering og institusjonell rasisme i kunsten, ikke minst knyttet til verk i det offentlige rom. I den forstand kan man si at tematisering og problematisering av ulike fellesskap og fellesskapsforståelser nettopp er et av særtrekkene ved dagens nordiske kunstfelt.

Diskriminering og underrepresentasjon har altså stått høyt på kunstens og akademias dagsorden de siste årene. Samtidig er det behov for teoretiske perspektiver som ikke bare retter oppmerksomheten mot marginaliserte grupper, men som også åpner for å undersøke hvordan samfunnet – som helhet – er formet av migrasjon, mangfold og konflikt.

Hovedspørsmål

På denne bakgrunnen søker «Kunst og sosiale fellesskap» ny kunnskap om fellesskap i kulturpolitikken og kunsten. Programmet reiser følgende hovedspørsmål, som vel å merke er ment retningsgivende, ikke uttømmende:

1. *Hvilke forståelser av, og konflikter og forhandlinger omkring, fellesskap som kulturell verdi har historisk ligget til grunn for kulturpolitikken – og hvilke funksjoner har ulike fellesskapsbegreper i dagens kulturpolitikk og kulturpolitiske ordskifte?* Med dette spørsmålet vil programmet rette oppmerksomheten mot kulturpolitikken verdi- og idégrunnlag – og særlig dens begreper om fellesskap på ulike nivåer: lokalt, regionalt, nasjonalt, trans- og internasjonalt samt blant offentlige og private aktører.

2. *Hvordan interagerer kunstens institusjoner, maktstrukturer, diskurser og verdisystemer med samtidens nye fellesskap og fellesskapsforståelser – og hvilke forestillinger om fellesskap preger i dag kunsten som samfunnsområde?* Med dette spørsmålet siktes det til hvorvidt og hvordan kunsten som sosialt felt forholder seg til forskjellige fellesskap eller endrede fellesskap.

3. Hvilke utviklingstrekk preger relasjonene mellom kunstneriske uttrykksformer, kunstens skapende praksiser og fellesskap eller fellesskapsforståelser? Og hvilke forskjeller mellom kunststartene gjør seg gjeldende? Her siktes det særlig til tendenser og endringer i kunstneriske uttrykksformer og praksiser samt hvordan resepsjonen av kunst, inkludert kunstens publikum, forholder seg til og forstår fellesskap.

Aktuelle temaer

Følgende liste gir eksempler på tilnærminger til hovedspørsmålene. Også mange andre spørsmål og problemstillinger vil kunne være relevante for forskningsprogrammet.

Kulturpolitikkenes forestillinger om fellesskap: Det kan være relevant å undersøke de begrepene om fellesskap som før og nå har preget kulturpolitikken. Hvilke fellesskap har kulturpolitikken argumentert for, hvordan er disse fellesskapene blitt forstått, og hvilken verdi er de blitt tillagt? Hvordan inngår fellesskap i brytninger, ambivalens og forhandlinger på det kulturpolitiske området?

Kulturpolitikken og velferdsstatens endringer: Undersøkelser av hvordan politiske endringer reflekteres i kulturpolitikken, særlig knyttet til forståelsen, organiseringen og forvaltningen av velferdsstaten, kan være aktuelle. På hvilke måter henger kulturpolitikkenes idégrunnlag, begrunnelser og innretning sammen med synet på og struktureringen av velferdsstaten?

Konkurrerende verdier i kulturpolitikken: Kulturpolitiske mål knyttet til kunst og fellesskap sidestilles i dag med andre mål, slik som demokratiutvikling og økonomisk verdiskaping. Hvilke konsekvenser får denne forskyvningen for betydningen av fellesskap som kulturpolitisk verdi?

Kulturpolitikkenes konsekvenser: Selv om spørsmålene over særlig retter seg mot kulturpolitikkenes tekster og praksiser, vil det også være av interesse å belyse fellesskapsforestillingenes ytre følger. Hva betyr kulturpolitikkenes fellesskapsforståelser for kunstens uttrykksformer og praksiser, kunstinstitusjoner, kulturtilbud og forvaltning?

Kunstens fellesskapsbegreper: Det vil være aktuelt å undersøke kunstens forståelser av fellesskap og rolle i samfunnet. Hvilken plass har forestillinger om fellesskap i kunstens verdi- og normsystemer og praksiser? Her kan det også være relevant å se nærmere på relasjonene mellom kunstens og kulturpolitikkenes mer eller mindre eksplisitte forståelser av, og ambisjoner om å bygge, fellesskap.

Individualiseringen av kunstopplevelsen: Flere utviklingstrekk kan tyde på at kunstopplevelser individualiseres og i stadig sterkere grad kommodifiseres i dagens digitale økonomi. Samtidig oppstår møteplasser og interaksjon på nye plattformer. Hvordan blir kunstens relasjoner til ulike fellesskap påvirket av digitale bruksmønstre og markedstenkning? Og hvordan påvirkes kunstneriske uttrykksformer og praksiser av relasjonene til ulike fellesskap?

Kultur og digitalisering: Hva betyr digitale plattformer, sosiale medier og digitale teknikker og medier for produksjon og formidling for realiseringen av kulturpolitikkenes fellesskapsambisjoner, slik som målet om å skape «kulturelt demokrati»? Er det mulig å peke på fellesskapsdannelser som et resultat av digitaliseringen? På hvilken måte virker teknologiene inn på disse prosessene?

Kunst, identitetsstrid og mangfold: Hvordan inngår kunsten i, og hvordan reflekterer den over, forhandlingene, motsetningene og ambivalensen omkring identitet og fellesskap som kan sies å kjennetegne dagens samfunn? Hvordan forstår kunsten sin rolle overfor for eksempel marginaliserte og underrepresenterte grupper og deres plass i fellesskapene?